

Szilágyi Márton

**Arany János és a nagyszalontai
epikus folklór kapcsolata
(Egy néprajzi forráskiadás
irodalomtörténeti tanulságai)***

Olosz Katalin 2018-ban tette közzé annak a nagyszalontai folklórgyűjtésnek a teljes anyagát, amelyet száz évvel korábban (1912 és 1919 között) a Szendrey Zsigmond főgimnáziumi tanár irányította, diákokból álló gyűjtőhálózat szedett össze, ám amely mind ez idáig kiadatlan volt. Pontosabban: csak egy kis része volt publikálva. Érdeemes ezt a fontos kötetet komolyan mérlegelni az irodalomtörténet oldaláról is, végiggondolva azokat az újdonságait, amelyek elsősorban az Arany-kutatás felől lehetnek izgalmasak. Ezeknek a sajátosságoknak a felmérésére a kritikai visszhang csak korlátozottan alkalmas: megítélésem szerint Olosz Katalin munkája megérdemli az elemző tanulmányokat is.¹ Ennek a munkának csak néhány aspektusára vállalkozik most ez a tanulmány, remélvén mindazonáltal, hogy csupán megnyitja, s nem lezárja a nagyszalontai gyűjtés anyagának irodalomtörténeti elemzését.

Ez a kötet archivális forrásból közzétett néprajzi gyűjtés, azaz kettős létmódja van: a levéltári források fennmaradásának elvei és kiadásának szabályai határozzák meg a sajtó alá rendező hozzájuk fűződő viszonyát, s ilyenformán „halott szövegek”-nek tekinthetők, hiszen az egykorú kontextusuk immár megszűnt és rekonstruálhatatlanná vált. Ugyanakkor viszont Olosz Katalin munkája egy régi néprajzi gyűjtés időpillanatát és szövegállapotát teszi megragadhatóvá, azt mutatja meg, száz évvel ko-

* A tanulmány az OTKA támogatásával (K 108.503) készült (témavezető: Korompay H. János).

¹ Ennek első alapos kísérlete a néprajz oldaláról: Küllös 2018: 305–335, különösen: 312–317.

rábban mit és hogyan tekintettek folklórnak, s ezáltal rögzítendőnek és közlendőnek. Ennek a vállalkozásnak a balladagyűjtés kontextusában is különleges helye volt és van, bár ezt nyilván a folklorisztika tudománytörténetének kell részletesen leírnia. Itt talán elegendő annak megállapítása, amelyet a könyvhöz mellékelte bevezető tanulmányban rögzít is a sajtó alá rendező, hogy más alföldi településről ilyen arányú epikus népköltészeti anyagot nem próbáltak meg felgyűjteni sem a 20. század elején, sem később, s Nagyszalontára sem eshetett volna ilyen kiemelt figyelem, ha nem lett volna a településnek (amely ráadásul nem is falu...) egy olyan nagy szülőtte, mint Arany János. Akit egyébként a gyűjtés időszakában az irodalomtörténet elsősorban mint epikus költőt láttatott, tehát a rá, illetve az életművére irányuló figyelem nagyban meghatározhatta a néprajzi gyűjtés műfaji preferenciáit is. A gyűjtés sorsa is jól mutatja ezt az eredetet: hiszen mindaz, ami végül is megjelent a gyűjtésből a *Magyar Népköltési Gyűjteményben* (mert egy kötet azért megjelent ebből az anyagból a sorozat XIV. darabjaként [Szendrey 1924]), egy olyan szelekció eredményét mutatta, amely Arany balladáinak az előképét akarta volna visszakeresni a népköltészeti anyagban, tehát csak az archaikumokra volt kíváncsi. Ez a folklórszemléleti alapállás sok mindent meghatározott. Ennek következtében maradt ki ugyanis a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatában megjelent kötetből az új stílusú balladaköltészet szinte teljes anyaga, felémás képet rajzolva Nagyszalonta folklórkincséről.² Ez az eljárás pedig mindmáig alapvetően határozta meg az irodalomtörténet Arany-képét is, s az Arany János és a folklórhagyomány kapcsolatáról feltett kérdéseket. Sőt, az Arany János és a nagyszalontai környezete közti szellemi interakcióknak a természetéről szóló vélekedések is jelentősen eltorzultak ennek következtében, s ennek csak részben volt az oka az Aranytól és Aranyról fennmaradt szalontai források csekély száma és igen kevésbé tartalmas volta, legalább ennyire a rosszul feltett kérdések okozták a félreértéseket.³

² Erről Küllös Imola a következőket írta: „[Szendrey Zsigmond – Sz. M.] [v]álogatásából kiteszük, hogy tulajdonképpen csak a régi réteg darabjait tartotta népballadának, ezért az újabb kori képződményeket – a betyárballadákat, új stílusú baleset- és bűntényballadákat – kihagyta a kötetből” (Küllös 2018: 316–317).

³ Volt olyan irodalomtörténész, aki – az Arany személyes ismerősei közé tartozó Rozvány György visszaemlékezéseinek hatására is – munkásságának jelentős részét ennek a kérdésnek szentelte (Gyöngyösy László), ám az ő kutatásai mutathatják talán a leginkább a kérdésirányok elrajzolását – később pedig már esély sem nagyon volt arra, hogy Arany egykori szalontai szellemi környezetét valaki megragadja (Vö. Gyöngyösy 1901).

Mondhatni, Olosz Katalin kötetéig rejtve maradt például az, hogy a folklórral való érintkezés lehetséges formái között nem elsősorban a „régiség” szempontjai lennének a meghatározóak. Miközben ugyanis a folkloristáktól publikált szöveganyag Arany bizonyos – elsősorban: epikus – műveinek esetleges folklórereditét firtatta csupán, azaz az Aranyra hatást kifejítő, régi stílusú rétegét keresték a balladáknak, a néprajzosok sem figyeltek arra, amit ez a kötet is ékesen bizonyít, hogy Nagyszalontán Arany egy eleven és produktív folklórtudásba nőtt bele. S mivel erre a problémára a folklorisztika nem mutatkozott érzékenynek, az irodalomtörténészek sem számoltak ezzel az eshetőséggel. Pedig nem hiányoztak azok a 20. század eleji gyűjtések, amelyek ezt bizonyíthatták volna, csak éppen a kiadatlan-ságuk miatt nem voltak szem előtt, s nem kerülhettek be a szakmai köztudatba. A nagyszalontai népballadák közül külön figyelmet érdemelnének azok a szövegek, amelyek persze Aranyra nem lehettek hatással, hiszen keletkezésük Arany halálával nagyjából egyidős (vagy már Arany halála utáni), mint például a cséplőgépbe esett lány balladája (Olosz 2018: 307–309), ám ezeknek az új stílusú népballadáknak a léte és század eleji felgyűjthetősége (ráadásul nem is a legidősebb adatközlőktől!) éppen a folklór elevenségének és alakulásának a folyamatát érzékeltethetik. S ez fontos következtetésekre ad alkalmat a korábbi, az 1820-as, 1830-as évekre, Arany gyermeksége időszakára is: Aranynak ugyanis ekkor a folklór világa nem egy idejétmúlt, produktivitását már elvesztő, csak az öregek meséiből kibányászható világ volt, hanem egy élő, folyamatosan alakuló és gazdagodó, recens tapasztalat. Ezért aztán nagyon fontos fejlemény, hogy Olosz Katalin nem egy – ideologikusan megalapozott – előzetes szűrőn keresztül mutatta most meg nekünk ezt az anyagot, hanem az egykori gyűjtés teljességét felvillantva. Vállalva azokat az esetlegességeket, amelyek az akkori diákgyűjtők tapasztalatlan-ságából – Szendrey ugyanis gimnáziumi tanítványait vetette be a munkára – és az őket irányító Szendrey 19. századi folklórszemléletéből következtek. Még akkor is nagyon komoly újdonság ez, ha érteni lehet, miért is maradt annak idején publikálatlan az anyag. Hiszen nem csak arról van szó, hogy a régies balladakincsre irányuló figyelem miatt csalódás ébredhetett a felgyűjtött anyag egy része miatt a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* szerkesztőiben (aligha erre számítottak...), hanem a lejegyzés szakszerűsége is hagyott maga után kívánnivalót, még ha a korabeli szakmai kritériumok oldaláról nézzük is. Olosz Katalin kísérőtanulmánya nagyon alaposan és meggyőző módon mutatja

be, hogy a gyűjtést kezdeményező Szendrey Zsigmond milyen, ekkorra már némileg elavult elvek alapján próbálta meg összeszedetni az epikus költészet anyagát Nagyszalontán, hogy diákgyűjtői milyen felkészületlenül és néha hibásan fogtak hozzá a munkához – s a gyűjtés korrekciójaként Nagyszalontára látogató Kodály egy egészen más gyűjtői koncepció jegyében miképpen szembesült ezekkel a fogyatkozásokkal. Hogy aztán a közte és Szendrey közt kialakuló konfliktus végül is az egész vállalkozást aláaknázza, s lehetetlenné tegye a teljes anyag közlését. Persze ebből még így is megszületett Kodály önálló nagyszalontai gyűjtésének az anyaga, amelyet nagyjából másfél évtizede – tehát elkészültéhez képest azért jókora késéssel – szerencsére kiadtak (Szalay–Rudasné Bajcsay 2001). S most, hogy a maga módszertani felemássága ellenére mégiscsak megjelenhetett Szendreyék gyűjtése is, végre teljesebb lett a kép. Olosz Katalin nagyon jól döntött, amikor a Kodálytól egykor joggal kritizált esetlegességeket is megtartva adta ki a gyűjtött anyagot: hiszen ma már ez így is pótolhatatlan, rég kiveszett folklórkincset jelent.

Az alapos szövegkiadás azt a szövegállapotot akarja visszaadni, amelyet a gyűjtő rögzített – noha Olosz Katalin felhívja a figyelmet arra, hogy egykoron Kodály kritikájának igaza volt, amikor a gyűjtés pontatlanságait panaszolta. Akár azért, mert a nyelvjárásiasság visszaadásában az amatőr gyűjtők pontatlanok voltak (részben talán épp azért, mert nagyrészüknél ez volt az anyanyelvjárásuk, s így nem érvényesült számukra az a kontraszthatás, amely egy ismeretlen dialektussal szembesülve érzékenyebbé teheti a gyűjtőt a sajátosságok iránt), akár azért, mert nem vették figyelembe a dallamokat, s ezeket nemcsak nem rögzítették, hanem a szöveget is diktálás után jegyezték le. Márpedig ebből komoly ritmikai hibák vagy szövegromlások adódhattak. Mindezt azonban a sajtó alá rendező nem próbálta meg korigálni – ez amúgy is reménytelen rekonstrukciós feladat lett volna száz év elteltével. Hiszen már a kortárs Kodálynak sem sikerült ezt a kiigazítást elvégeznie.

A kötethez egy igen részletes és alapos kísérőtanulmány társul, amely számos fontos és kevésbé (vagy pontatlanul) ismert tudománytörténeti körülményt ismertet, Szendrey Zsigmond státuszától kezdve egészen a Folklore Fellows mozgalom nagyigényű, de töredékesen megvalósult terveire, vagy éppen olyan érdekes dilemmáig, minthogy miért törhetett meg a gyűjtés kiadásában (illetve ennek elmaradásában) fontos szerepet játszó, a *Magyar Népköltési Gyűjteményt* is szerkesztő Sebestyén Gyula

szakmai karrierje oly látványosan. A tanulmány egyik legfontosabb elemzési szempontjára pedig már röviden utaltam: a Szendrey-féle gyűjtés kiegészítésére Nagyszalontára kiküldött Kodály Zoltánnak lett volna a feladata az elmaradt dallamgyűjtés pótlása, ám ez nem sikerült. Részben azért, mert ez már módszertanilag is igen kétséges vállalkozás volt (egy felgyűjtött balladaanyaghoz utólag megkeresni a dallamokat elég reménytelen küldetés), s az első világháború miatt az eredeti adatközlőket sem mind sikerült fellelni, másrészt pedig Szendrey és Kodály eltérő folklórfelfogása, habitusa is szinte lehetetlenné tette az együttműködést. Kodály önálló gyűjtése így egészen más arcát mutatta Nagyszalonta folklórkinésének, mint az ebben a kötetben megjelent anyag.

A kiadás komoly értéke, hogy Olosz Katalin adattári formában azonosítani tudta a gyűjtésben résztvevő diákokat, sőt, az adatközlők egy részéről is vannak információi. Ez a gyűjtemény beágyazásához nagyon fontos adalék, hiszen ezáltal a sajtó alá rendező mégiscsak képesnek mutatkozott arra, hogy ez egykori gyűjtés kontextusának bizonyos elemeit levéltári kutatás alapján visszanyerje, még ha ez némileg más típusú információkat jelent is, mint amire egy recens gyűjtés alkalmával a folklorista kíváncsi lehet. Ám ez is kontextus, amelyet a szövegkiadás felhasználója alapul vehet bizonyos következtetésekhez.⁴

A kötetnek Arany János felől nézve is nagyon komoly újdonságai vannak – csak persze egy kicsit máshol, mint ahol a korábbi kutatás kereste. Egy irodalomtörténész leginkább talán ezekre a tanulságokra figyel. Olosz Katalin jegyzetei majd mindenhol kitérnek az Aranyt érintő kérdésekre is – néhány ponton azonban tán nem fölösleges ezekhez némi kommentárt fűzni, mert az irodalomtörténeti szakirodalom körültekintőbb és naprakészebb bevonásával még gazdagabbá lehetett volna tenni ezeket a megjegyzéseket.

A nagyszalontai gyűjtésben benne van *A halott vőlegény* című népbalada, amelyet hiedelembaladaként lehet azonosítani, s csak részben verses szöveg, amely prózai átkötésekkel is operál (Olosz 2018: 115–116). Ez szüzséjét tekintve a *Bor vitéz* egyik fontos előképe – kár, hogy ez a mozzanat egyáltalán nincs megemlítve a jegyzetekben. A szöveg azért lényeges újdonság, mert az eddigi, a *Bor vitéz* szakirodalmában kimutatott párhu-

⁴ Olosz Katalin korábbi szövegkiadásaiban is hasonló erények figyelhetők meg, mint például a következő kötetében: Szabó 2009.

zamok mind irodalmi (sőt, kifejezetten világirodalmi) eredetűek voltak, ám egy helyi népballadai párhuzam érthetővé teszi Arany érzékenységét a téma iránt. Azt tudjuk, hogy a kifinomult, a magyar költészetben előzmény nélküli versformát, az ún. *maláj pantumot*, amelyet ez a ballada alkalmaz, Arany egy világirodalmi minta, Chamisso versei alapján ismer- te (azaz egy német irodalmi mintát követett), s meg sem próbálta a tör- melékes formában fölgújtott, de egykor akár épebb formájú népballada verses formáját követni vagy bármilyen, a magyar folklórból ismert for- márt imitálni – vagyis a költő kiindulásnak tekintette csupán a populáris szöveget, s nem megvalósítandó végcélnak. Kritikusabb kommentárt igé- nyelne annak kifejtése, hogy Arany verse vajon valóban besorolható-e az ún. Lenore-típusba, ahová általában be szokták illeszteni.⁵ A Bürger ne- vezetes verse (*Lenore*) nyomán folklorisztikai típusná vált *Lenore* ugyan- is csak nagyvonalakban rokonítható Arany-versével (a „halott vőlegény” típusba tartozó balladák esetében az elhunyt kedves visszatér a túlvilágról egykori menyasszonyáért), s ezeket az eltéréseket érdemes alaposan megfontolni. Hiszen éppen ezáltal lesz megragadható a *Bor vitéz* egyéni, a folklórtól függetlenedő karaktere, s így juthatunk közelebb Arany poétikai felfogásának működéséhez.⁶ Egyébként a népballada felbukkanása éppen azért jelentős újdonság, mert eszerint valószínűsíthető lehet, hogy Arany ismerhette a téma feldolgozásának azt a szűzséjét is, amelyet Lenore- változatnak szokás nevezni, tehát Bürger verse mellett ez a hagyomány is rendelkezésére állhatott – s éppen erre reagálva alakíthatott ki egy tel- jesen egyedi, saját magától sem ismételt balladaszerkezetet. Azaz annak tudatában tért el tőle, hogy minden bizonnyal ismerte.

A *Három árva* című népballadából hét változatot közöl a kötet (Olosz 2018: 101–106). Ez több Arany-vershez is kulcsot jelenthet, pontosabban a Szendrey Júliával kapcsolatba hozható szövegek lélektani háttérét segí- tethet megvilágítani. Aranynak a Szendrey Júliával kapcsolatos véleményét részleteiben és árnyalataiban igen nehéz rekonstruálni, ám annyi bizo- nyosan kijelenthető, hogy őt is a Petőfihez való viszony tükrében ítélte meg a költő: komoly rokonszenvvel fogadta barátja menyasszonyaként és hitveseként, s csalódottan ítélte meg második házasságát, s nem is próbál- ta meg megérteni az asszony – egyébként a nyilvánosság előtt s alighanem

⁵ Vö. például: Imre 2006: 164–165.

⁶ Erről bővebben: Szilágyi 2017c: 233–243.

Arany számára sem kifejtett – érveit az újbóli férjhez menetel mellett. Mindazonáltal Arany a Szendrey Júliával való szembefordulásig (vagy annak nyilvános megjelenítéséig) soha nem jutott el.⁷ Hagyományosan a házasság hírére adott költői reakciónak tekinti az irodalomtörténet (és a szélesebb irodalomértő közönség) *A honvéd özvegye* című verset; ám ennek kapcsán fontos számon tartani, hogy ezt a művet Arany egykorúan sem folyóiratban nem publikálta, sem életében egyetlen kötetébe nem vette föl. Arany teljes életművében viszont van még két olyan verses szöveg, amely kapcsolatba hozható ezzel az élménnyel. Egyrészt az *Árva fiú* című vers (ez már benne volt a *Kisebb költemények* 1856-os, első kiadásában is), valamint *Az özvegy ember árvái* című töredék. Olosz Katalin kötetében a *Három árva* címen egyesített hét különböző változat azt valószínűsíti, hogy Nagyszalontán ismert szöveg volt az újabb házasságkötés miatt árván maradt gyermekekről szóló népballada. Ezeknek a szövegeknek a birtokában jól megragadható Arany szövegalkotási módszerének egyik aspektusa is. *Az özvegy ember árvái* töredéke ugyanis azt mutatja, hogy Arany kísérletet sem tett a népballada formájának az imitálására, inkább a tőle a verses mesefeldolgozásokból ismert részletezőbb, epikus elbeszélés megvalósítására törekedett; az a műve viszont, amely formailag, retorikai felépítésében erős rokonságban látszik lenni ezekkel a szövegekkel, az az *Árva fiú*, amely viszont tartalmilag csak lazábban kötődik a népballada szüzséjéhez (ezt a szöveget a recepció tanúsága szerint senki nem olvasta Szendrey Júlia ellenes versként, részben talán a folklórelőzmény felismerhetősége miatt sem). Vagyis Arany éppen nem a minél pontosabb imitálást próbálta meg ebben az esetben sem, hanem rögtön elmozdította a készen kapott verses szöveget egy új poétika irányába. Alighanem egyébként egy ilyen, az orális tradícióból ismerős szüzsé sokat segíthetett az erős morális elítélést tartalmazó ballada megfogalmazásában.

A férjgyilkos asszony címmel közölt szöveget (Olosz 2018: 205–206) már korábban is ismerni lehetett, éppen Szendrey Zsigmond közölte annak idején (Szendrey 1920). Ebben a népballadában egy bizonyos Sára asszony az, aki megpróbálja a végtelen mosás révén tisztára mosni a férje meggyilkolásakor beszennyeződött lepedőt. A ballada szüzséjében nem nehéz felismerni az *Ágnes asszony* előképét. De csak ezt, mert ez esetben

⁷ A kérdésről bővebben lásd Gyimesi 2018: 129–152, Szilágyi 2019: 3–16.

is Arany artisztikus, s egyáltalán nem imitatív szövegalakítása tűnik a szemünkbe. Sőt, innen nézvést még az Arany-ballada címadása is jól mutatja a végiggondolt metaforikus szerkesztést: mert talán az sem véletlen, hogy a Sára név helyett itt Ágnes lett a ballada címszereplője. A név kiválasztása összefüggésben lehet a név etimológiájával, a 'bárány' jelentésű latin *agnus* szóval, amely a címszereplő bűnösségét és áldozatiságát egyszerre képes érzékeltetni.⁸

S hogy visszatérjünk ahhoz, hogy Arany számára egy eleven hagyomány volt adva Szalontán: a 124. számú szöveg, a *Rózsa Sándor, Rózsa Sándor hova lettél* című egy folklorizálódott Arany-vers (Olosz 2018: 233–234) – ezt a sajtó alá rendező nem ismerte fel, ezért ez az összefüggés nem szerepel a jegyzetekben. Pedig a helyzet nagyon érdekes. Ezt a verset Arany ugyanis nem vette fel egy kötetébe sem, viszont 1848-ban megjelent ponyván. Benne volt abban a kiadványban, amelyet Arany terjesztés végett följajánlott Szemere Bertalan belügyminiszternek.⁹ Ebben a nyomtatványban két vers jelent meg: a [Haj, ne hátra...] és a [Rózsa Sándor, Rózsa Sándor...] kezdetű szöveg. A füzet és a benne közölt versek Arany életében (újraközlés híján) gyakorlatilag kiszorultak az életműből, de egykorú publikálásuknak lehetett jelentősebb hatása (Seres 2012: 168–170). A Szemerének küldött autográf levelet és ennek mellékleteit a legutóbb én közöltem, bár egyes elemei már korábban sem voltak ismeretlenek (Szilágyi 2018: 205–216). Vagyis ebben az esetben félszázados távlatból egy ponyva hatását lehet bizonyítani Nagyszalonta folklórája. S ezáltal azt is valószínűsíthető lehet, hogy – legalábbis lokális formában – lehetett értelme annak a népművelői gesztusnak, amelyet Arany ekkor igyekezett megvalósítani: igényes irodalmi szövegekkel hozzájárulni az 1848-as forradalom és az utána következő szabadságharc propagandájához. Érdemes arra is felfigyelnünk, hogy ami egykorú gesztusként aktuális közlés volt (Rózsa Sándor, egy sajátos, s persze csak átmeneti „pályafordulat” után, törvényen kívüliből szabadságharcossá válik), néhány évtized alatt mint kvázi-betyárvers épült be a folklórhoz, hozzákapcsolódva az alföldi betyárromantika időközben kiépült műfaji repertoárjához, meg persze Rózsa Sándor időközben kiteljesedett és legendásított élettörténetéhez. Ezen a

⁸ A versről bővebben lásd Szilágyi 2017a: 227–229.

⁹ *Szabadság zengő hárfája*. A magyar fiatalságnak Arany János. Debreczenben Telegdy Lajosnál 1849.

ponton kiváló lehetőség kínálkozna arra, hogy tüzetes, szövegszerű elemzéssel lehessen megragadni Arany versének folklorizálódását: hogyan válik az epikus menetű vers inkább lírai szöveggé, milyen kihagyások jellemzik a létrejött új kompozíciót, s melyek azok a nyelvi sajátosságok, amelyek fél évszázad elteltével is felismerhetően megőrződnek Arany verséből.

S ez a kérdés már átvezet a Fábíán Pista köré szerveződő szövegekhez, amely a kötet másik filológiai érdekessége. Fábíán Pista Nagyszalonta legnevezetesebb betyárja volt, akinek az élete és halála köré folklóralkotások és népi elbeszélések szerveződtek. Életrajzáról ugyan nem sok konkrétumot tudunk, de kétségtelenül történeti személy volt, mi több, Arany is kortársa, akivel személyesen is találkozhatott a költő, s talán találkozott is (Küllös 2018: 317–330). Olosz Katalin teljes joggal hívja fel a figyelmet annak jelentőségére, hogy Arany 1851-ben Fábíán kapcsán „folklorgyűjtőként” is megmutatkozott a nyilvánosságban (Olosz 2018: 349). *Fábján Pista nótája* címen ugyanis közzétett két szöveget a Vahot Imre alapította, majd az év második felétől Vahot és Jókai Mór közös szerkesztésében megjelent, rövid életű *Remény* című folyóirat utolsó számában.¹⁰ Meglehetősen nehéz datálni ennek a számnak a megjelenését, de a 6. füzet élén olvasható Jókai-szöveg, a *Solimán álma* segíthet ebben: a Jókai-kritikai vonatkozó novellakötete szerint ugyanis a *Remény* 6. száma június 17-én jelent meg.¹¹ Ennek a dátumnak a későbbiek szempontjából is érdemes jelentőséget tulajdonítani. A verses szövegekhez fűzött jegyzetben Arany teljes tudatossággal nyilatkozott arról, hogy ezek a versek a magyar folklór anyagához tartoznak: „Népi költészetünk koszorúja nagyrésztben ily virágokból van fűzve, s habár ez, mit itt közlünk, nem tartozik is a jelesbek közé, annyit mindenesetre megérdemel, hogy a népdalok gyűjteményébe valamikor felvétsék” (Olosz 2018: 339). Ennek a kijelentésnek akkor láthatjuk a jelentőségét, ha Kölcsey Ferenc néhány évtizeddel korábban keletkezett, *Nemzeti hagyományok* című értekezéséhez mérjük, amelyben a szerző voltaképpen kiutasítja a hagyomány világát megtestesítő közösségi emlékezetből a „felfüggesztett rabló”-ról

¹⁰ *Remény*. Szépirodalmi és művészeti folyóirat. I. kötet (1851), 6. szám, 334–336. A folyóiratról lásd még Miklóssy 1985: 426–427.

¹¹ A lap nem folyóirat-formátumban jelent meg, hanem füzeteként, s így nem volt rajta feltüntetve az egyes számok megjelenési időpontja. Az utolsó szám a 305. lapon, az ekkor már társszerkesztővé előlépett Jókai Mór *Solimán álma* című elbeszéléssel indult. A megjelenés idejét lásd Jókai 1973: 356.

szóló énekeket, azaz az új stílusú betyárballadákat.¹²

A szövegekhez való hozzájutásról, mondhatni, a gyűjtés módszertanáról Arany úgy nyilatkozott, hogy a második szöveget maga Fábíán diktálta le elfogása után egy „városcselédnek” (értsd: városi alkalmazottnak), „mint ezt közlő bizonyosan tudja” (Szilágyi 2012: 95–113). Olosz Katalin ebből arra következtetett, hogy ez alighanem Aranyt magát jelentheti, azaz a „közlő” és a lejegyző „városcseléd” ugyanaz a személy lehet. Valóban, a szöveg megengedi ezt az értelmezést, s mivel Arany a saját neve alatt közölte a szöveget (Arany neve teljesen az éves tartalomjegyzékben van kiírva, a szövegközlésnél csak A. J. monogrammal jelzik), a kijelentést illik komolyan venni. Ez azonban egészen különleges státuszt kölcsönöz a jegyzetnek folklórisztikai szempontból.

A Fábíán Pistához kapcsolódó szöveget illetően Küllös Imola hívja fel a figyelmet arra, hogy Aranynek a szövegközléshez csatolt kommentárjából következtethetően: „ő is helyt adott annak a közhiedelemnek, miszerint a betyárdalokat maguk az elítélt betyárok költik, illetve kivégzési búcsújukat a börtönben maguk az elítélt betyárok diktálják le egy írástudónak” (Küllös 2018: 324). Az eredet (vagy éppen: az eredetiség) kérdésében nyilván teljesen igaza van a betyárfolklórral behatóan foglalkozó néprajzkutatónak: „Az azonban bizonyos, egyik Fábíán »nóta« sem volt a nagyszalontai betyár saját alkotása” (Küllös 2018: 330). Ezt a megállapítást azonban sajátos fénybe állítja Arany jegyzete. Ha ugyanis igaznak fogadjuk el azt az állítást, hogy legalább a második szöveget maga a költő írta le, s éppen azon a módon, ahogyan ezekben a sorokban rögzítette, azaz diktálás útján, akkor adódik a következtetés: ebben az esetben mégiscsak maga az elítélt betyár alkalmazhatta magára egy komoly tradícióval rendelkező folklórműfaj adott toposzait, s így akkor viszont a kivégzés előtti búcsúversek lehetséges keletkezésének egy eddig jószerivel hozzáférhetetlen körülményéhez jutottunk közelebb. Hiszen eszerint megtörténhetett az is, hogy a kivégzés előtti búcsúvers, még ha nem volt is a delikvens saját alkotása, az élettől búcsúzó betyár applikációjának tekinthető, a hagyomány szentesítette elemek kompilálásával kialakított módon. Ezen szövegeknek ugyanis ugyanaz volt a funkciója, mint a kivégzés előtti személyes viselkedésnek: a halálra ítélt személy ilyenkor és ily módon tudta

¹² Kölcsény tanulmányának folklórszemléletéről lásd Szilágyi 2012: 95–113.

egy nagyobb közönség számára utoljára megjeleníteni saját viszonyát a halálhoz, s felmutatni ennek a leginkább példaértékű elemeit.¹³ A halálra való felkészülés helyes (vagy éppen helytelen, s ezért kárhozzátandó) változatai a szűkebb és tágabb környezet reakcióitól visszaigazolt módon az erkölcsi hatás, a példaadás lehetőségét adták meg a halálraítélteknek, s ennek nyilvánvalóan tudatában voltak azok, akik ebbe a szituációba kerültek. Ez a körülmény is magyarázhatja Fábíán Pista verses szövegeinek a lediktálását (már ha elhisszük persze Arany jegyzetét), s az akasztófa alatti viselkedését is (amely viszont a nevéhez hozzákapcsolt, későbbi, Olosz Katalin kötetében szereplő prózai emlékezésekből lehet ismert).¹⁴

Az Arany nevével megjelent közlés felfogható egy, a folklóralkotás születésének a pillanatát rögzítő adatként, s aztán ezekhez lehet mérni a közösségi használatba került szövegek későbbi életét, amelyet aztán éppen a későbbi nagyszalontai gyűjtés anyaga dokumentálhat – márpedig ez még akár a folklóralkotások egyébként igen ritkán megragadható kronológiájához is adatot jelenthet, hiszen nyilván az 1851-es közlésű, Aranyhoz köthető szövegek tekinthetők a legkorábbi, Fábíán Pista életéről szóló folklórszövegeknek. Ha azonban Arany jegyzetét nem fogadjuk el tartalmilag hitelesnek, azaz nem tételezzük föl a szövegek lejegyzőjének és a közlőnek az azonosságát, a közlő személyéhez való eljutás során fel kell tételeznünk egy közbülső, számunkra ismeretlen személyt, aki lejegyezte Fábíán Pista szövegét, s aztán juttatta el a verzetet Aranyhoz – ám még ebben az esetben is csak egyetlen közvetítő létre következtethetünk. Küllös Imolának a betyárhagyományról szóló könyve egyébként több esetben rögzít igen gyors reagálást egy-egy betyár halálára vagy valamely nevezetes bűntettére, ám arra nemigen van példa, hogy a róla szóló verzeteket egy olyan jelentős költő nevéhez kapcsoljuk, még ha áttélesen is, mint ez Arany esetében történt, aki persze nem szerzőként határozta meg magát a közleményben (vö. Küllös 1988). Ráadásul Fábíán Pista emlékére nem a ponyva reagált, hanem egy olyan folyóirat, amely saját magát irodalmi tartalmúként határozta meg, tehát nem a popularitás, hanem az elkülönült irodalmiság igé-

¹³ Ez megtörténhetett a kivégzésről szóló egykorú beszámolók megörökítette módon is, nemcsak a saját név alatt terjedő szépirodalmi szövegek révén; ennek egy 18. századi, jól dokumentált változatát lásd a Martinovics-összeesküvés utáni kivégzések leírásaiban: Szilágyi 2017b: 83–103.

¹⁴ Ezeket lásd Olosz 2018: 341–343.

zetében működött. Persze ettől még valóban lehet – Küllős Imola megálapítása szellemében – tipikus a szövegekben megjelenített helyzet, s nem egyedi alkotás a Fábíán Pistához kötődő két szöveg, ám akkor is számolni lehet a korábbi következtetéssel, azaz a személyes applikáció lehetőségével. Legalább a másodikként közölt szöveg esetében.

Már önmagában ez is Arany jegyzetének és szövegközlésének páratlan interpretációs lehetőségét mutatja. Ehhez pedig érdemes hozzászámítani a kísérőszöveg másik, explicit állítását. Arany ugyanis azt állítja, a versezetet Fábíán Pista „lediktálta” a lejegyzőnek. Küllős Imola kutatásaiból tudjuk, hogy ez persze toposz a kivégzés előtti búcsúversek fennmaradása kapcsán. Csakhogy a korábban elmondottak alapján itt az első közlés tényleg olyan gyorsan követte Fábíán Pista kivégzését (a betyárt 1851. február 20-án akasztották fel (Küllős 2018: 317), a *Remény* című kiadványban pedig június 17-én már meg is jelent Arany közleménye),¹⁵ hogy ez még aligha lehetett a hagyomány hatása csupán, s Arany egyébként is azt sejteti, hogy ő mint közlő legalábbis igen közel volt az eseményekhez (s ez valószínűsíthető is: Arany ekkor annak a Kenyeres János szolgabírónak az írnoke volt, aki Fábíán Pista üldözésében és elfogásában a kulcsszerepet játszotta).¹⁶ Márpedig a diktálás alapján történő lejegyzés, amelyet a komment-

¹⁵ A *Remény* első számáról Tompa Mihály 1851. jan. 10-én azt írta Aranynak, hogy „Vahot *Reménye* még eddig nem mozog”. Tompa Mihály Arany Jánosnak. [Kelemér], 1851. jan. 10. = Ld. Arany János *Összes Művei*. XV. kötet [a továbbiakban: AJÖM XV.], 322–325. Az idézet: 323. Vahot Imre egy elveszett, Aranyhoz intézett levelében 1851. jan. 10-e táján kért a költőtől írásokat a *Reménybe*: AJÖM XV. 325. Tompa február 10-i levelében is úgy nyilatkozik Vahot folyóiratáról, hogy „Vahot *Reménye* nyugszik”: Tompa Mihály Arany Jánosnak, Kelemér, 1851. febr. 10. = AJÖM XV. 337–340. Az idézet: 340. Arany szövegközlése aztán a 6. számban jelent meg. Arról, hogy mikor juttatta el szövegét a szerkesztőhöz, a levelezés fennmaradt anyaga nem tartalmaz konkrét adatot.

¹⁶ Az életrajznak erről a korszakáról lásd Voinovich 2019: 159–160. Voinovich ezekben a soraiban egyáltalán nem utalt arra, hogy ezzel a hivatalvállalással Arany a „Bach-huszárok”-nak is nevezett, új szolgabírói garnitúrába illeszkedett bele; erről lásd Szilágyi 2017a: 21–22. Ennek pedig az Aranyra is kiterjesztett kollektív megbélyegzés lehetett a következménye, ahogyan ezt a Keresztury Dezsőtől közreadott, eredetileg K. Nagy Lajos zsadányi református lelkésztől származó gyűjtés egyik részlete valószínűsíti: Keresztury 1974: 1048–1054. Az adat: 1049. Kenyeres nagyszalontai megítéléséhez és népszerűtlenségéhez érdekes adalék, ahogyan Arany sógora, Ercsey Sándor az éppen Nagykovársra költözött Aranyt tudósítja róla: „Különben nincs semmi egyéb ujság, mint az, hogy Kenyeres most építette házát, természetesen a régít, új formátumban. Egy darabig kedvezett is neki Jupiter, minden becsületes ember méltó boszankodására, a mennyiben illy késő őszi időben módja van kedvezni, hanem most már egy pár nap óta paskolja az eső. Hogy a tűz igesse meg.” Ercsey Sándor Arany Jánosnak, Szalonta, 1851. nov. 15. = AJÖM XV. 412–413. Az idézet: 413.

tár hangsúlyoz, a folklórgyűjtés egyik, a korszakban jelenlévő, de ritkán megragadható módszeréhez közelíti Arany gesztusát: hiszen a szöveg el-sajátítása és utólagos, emlékezetből történő leírása is a lehetséges lejegyzési módok között szerepelt a 19. század közepén. A közlés gesztusának fontos tanulsága lehet az is, hogy Arany éppen a betyárballadákhöz való közvetlen viszonyát tette ezzel nyilvánvalóvá – noha ennek életművében alig maradt nyoma. Persze érdemes nem elfelejteni egy kései, jelentős balladáját, a *Vörös Rébét*, amelyben a betyárrá züllött és végül fölakasztott Pörge Dani sorsának ábrázolásában ott rejtezhet ez a tapasztalat is, immár nemzedéknyi távolságban.¹⁷ Olosz Katalin kiadása azzal, hogy itt egyszerre és összefüggésében vált olvashatóvá maga a versszöveg és Arany hozzákapcsolt kommentárja, olyasmit végzett el, amelyet a kritikai kiadás korábban elmulasztott. Ott csak egy meglehetősen eldugott helyen lehet rábukkanni Arany jegyzetére (s csak arra, a közölt szövegekre nem), az első levelezéskötet adattárában.¹⁸ A készülő, új kritikai kiadásnak ezt mindenképpen korrigálnia kellene, s fel kell majd vennie a verses szövegeket is, kronológiai okokból a versek első kötetébe, legalább függelékben. Annál is inkább, mert az ehhez fűződő jegyzetek arra adhatnak alkalmat, hogy Arany és a számára adva lévő folklorisztikus hagyománynak új rétegeit próbáljuk megragadni.

Az Olosz Katalintól gondozott forráskiadvány – szűkebben vett folklorisztikai jelentőségén túl – tehát számos, az Arany-életmű fontos, irodalomtörténeti kérdéséhez tartalmaz máshonnan nem ismeretes adalékokat. Remélhetőleg ezekkel számot fog még vetni a filológiai kutatás.

¹⁷ Ennek kapcsán érdemes hangsúlyozni, hogy a versnek, amely a Kapcsos Könyvben megőrződött *Őszikék* ciklus darabja, más nagyszalontai vonatkozása is van. Vörös Rebeka 1808 és 1812 között lezajlott nagyszalontai boszorkánypere ugyanis csak néhány évvel előzte meg Arany János születését, tehát a boszorkány neve és tevékenysége a szülők nemzedékének lehetett személyes emléke, s Aranyhoz a szóbeli hagyományból juthatott el; vö. Béres 1971: 731–735. A boszorkányság lokális kontextusára, s a Nagyszalontán korábban lezajlott boszorkányperekre összefoglalóan: Kristóf 1998.

¹⁸ AJÖM XV. 887. Korábban a szöveg és a kommentár megjelent: Kodály–Gyulai 1952: 169, 171.

Szakirodalom

AJÖM XV.

1975 *Arany János levelezése (1828–1851)*. (Arany János Összes Művei XV. kötet) Sáfrán Györgyi – Bisztray Gyula – Sándor István (s. a. r.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

Béres András

1971 Arany János „Vörös Rébék”-je és a nagyszalontai Veres Rebeka boszorkánysága. *Irodalomtörténeti Közlemények* LXXV. (6) 731–735.

Gyimesi Emese

2018 Szendrey Júlia és Arany János kapcsolata. In: Szilágyi Márton (szerk.): „Ősszel.” *Arany János és a hagyomány*. Universitas, Budapest, 129–152.

Gyöngyösy László

1901 *Arany János élete és munkái*. Franklin-Társulat, Budapest.

Imre László

2006 *Arany János balladái*. Savaria University Press, Szombathely.

Jókai Mór

1973 *Elbeszélések (1851)*. (Jókai Mór Összes Művei. Elbeszélések 3.) H. Törő Györgyi (s. a. r.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

Keresztury Dezső

1974 Adalékok Arany életrajzához és munkáihoz. *Irodalomtörténet* LVI. (4) 1048–1054.

Kodály Zoltán – Gyulai Ágost (közéteszi)

1952 *Arany János népdalgyűjteménye*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kristóf Ildikó

1998 „Ördögi mesterséget nem cselekedtem”: A boszorkányüldözés társadalmi és kulturális háttere a kora újkori Debrecenben és Bihar vármegyében. *Ethnica*, Debrecen.

Küllös Imola

1988 *Betyárok könyve*. Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest.

2018 Arany János *Dalgyűjteménye* és Fábián Pista „nótái”. In: Ispán Ágota Lídia – Magyar Zoltán – Borbély Sándor (szerk.): *Ethno-Lore* XXXV. A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének Évkönyve, MTA BTK, Budapest, 305–335.

Miklóssy János

1985 Irodalmi lapok. In: Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története II/1. 1848–1867.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 417–442.

Olosz Katalin (s. a. r.)

2018 *Nagyszalontai népballadák és epikus énekek 1912–1919.* A Folklore Fellows magyar osztálya nagyszalontai gyűjtőszövetségének hagyatékából összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Seres István

2012 *Karikással a szabadságért: Rózsa Sándor és betyárserege 1848-ban.* Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba.

Szabó Sámuel

2009 *Erdélyi néphagyományok 1863–1884.* Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Európai Folklor Intézet–Mentor Kiadó, Budapest–Marosvásárhely.

Szalay Olga – Rudasné Bajcsay Márta (szerk.)

2001 *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése.* (Magyar Népköltési Gyűjtemény. Új folyam. XV.) Balassi Kiadó–Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.

Szendrey Zsigmond

1920 Sára néném. *Ethnographia* XXXI. (1–6) 59–60.

Szendrey Zsigmond (szerk.)

1924 *Nagyszalontai gyűjtés.* Gyűjtötte a Folklore Fellows magyar osztályának nagyszalontai gyűjtő közössége, Kodály Zoltán közreműködésével szerkesztette Szendrey Zsigmond, kiadja a Kisfaludy Társaság. Athenaeum, Budapest.

Szilágyi Márton

2012 A „pórdal” státusza a *Nemzeti hagyományokban.* In: Fórizs Gergely (szerk.): *Szívből jövő emlékezet: Tanulmányok Kőlcsey Ferenc Nemzeti hagyományok című írásáról.* reciti, Budapest, 95–113.

2017a „Mi vagyok én?” *Arany János költészete.* Kalligram Kiadó, Budapest.

2017b Hogyan írható le egy kivégzés? In: Uő (szerk.): *Forrásérték és poétika (Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója)* (Irodalomtörténeti füzetek, 177.) reciti, Budapest, 83–103.

- 2017c Arany, Chamisso, Bürger (Arany János: Bor vitéz). In: Korompay H. János (szerk.): „*Óhajtom a classicus írók tanulmányát*”: *Arany János és az európai irodalom*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Universitas, Budapest, 233–243.
- 2018 Egy többször elfelejtett (s újrafölfedezett) Arany-levél és vers-mellettei. *Irodalomtörténeti Közlemények* CXXII. (2) 205–216.
- 2019 Arany János és Szendrey Júlia (Textuális nyomok az Arany-életműben Szendrey Júlia második házasságáról). *Tanulmányok*. Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Hungarológia Tanszak, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék. (1) 3–16.
- Voinovich Géza
- 2019 *Arany János életrajza*. Török Lajos (s. a. r.) Universitas–MTA Könyvtár és Információs Központ, Budapest, 159–160.

János Arany și folclorul epic din Salonta (Referințe de istorie literară despre un volum de etnografie)

Studiul se ocupă de volumul redactat de către Katalin Olosz cu privire la materialul arhivistic, needitat al unei culegeri pe poezie populară epică din Salonta de la începutul secolului XX. Această culegere de odinioară avuse o importanță deosebită datorită faptului că în această localitate s-a născut și a trăit o bună perioadă de timp unul dintre cei mai mari poeți maghiari ai secolului al XIX-lea, János Arany (1817–1882), astfel că s-a dorit descoperirea aceluși material folcloristic, care ar fi avut o influență directă asupra operei sale. Volumul redactat de către Katalin Olosz într-adevăr reușește să ofere noi reflexii asupra acestei opere din mai multe puncte de vedere. Studiul demonstrează faptul că toate acestea sunt importante nu datorită elementelor arhaice, ci mai degrabă cunoștințelor folcloristice vii contemporane lui Arany, cu un accent deosebit pe prezența poeziei populare haiducești din secolul al XIX-lea, a cărei paralelisme apar în mod constant în opera lui Arany. Totodată lucrarea argumentează îmbogățirea reciprocă a gândirii, abordării folcloristice și de istorie literară.

János Arany and the Epic Folklore of Salonta (References of History of Literature on an Ethnographic Volume)

The study deals with a volume edited by Katalin Olosz, regarding a previously unpublished archive material consisting of a collection of epic folk poetry from the beginning of the 20th century from Salonta. The collection had an outstanding relevance

due to the fact that in this settlement was born and had been living for a long time one of the most eminent Hungarian poets of the 19th century, János Arany (1817–1882), thus the expectations were regarding a folklore material that should have influenced him. The volume edited by Katalin Olosz succeeds in offering new reflections on the oeuvre of Arany: the study demonstrates that all this is not relevant due to the archaic elements, but because of the living folkloristic knowledge contemporary to Arany, with special accent on the 19th century bandit folk poetry, with its parallels discovered along the works of Arany. The present study argues on the mutual enrichment of folkloristic and literary approach.

